

Anto MIŠIĆ

BOLONJSKI PROCES I FILOZOFSKO- TEOLOŠKI STUDIJ

Bolonjski proces

Izraz *Bolonjski proces* označava ostvarivanje ideje druge polovine 20. st. o stvaranju Europskoga prostora visoke naobrazbe izražena u kratlici EHEA (*European Higher Education Area*). Stvarno provođenje ove ideje počelo je 1988. god. kada su u Bologni rektori mnogih evropskih sveučilišta potpisali *Povelju europskih sveučilišta (Magna charta universitatum)*. U sljedećim godinama doneseno je više važnih dokumenata za preobrazbu visokoškolskoga obrazovanja među kojima su: *Sveučilišna povelja za održivi razvoj u Ženevi* (1994.), *Erfurtska deklaracija o autonomiji sveučilišta* (1996.), *Zajednička deklaracija o usklađivanju gradnje europskog sustava visoke naobrazbe*, poznata kao *Sorbonska deklaracija* (1998.). Ministri naobrazbe iz 29 europskih zemalja¹ potpisali su u Bologni zajedničku deklaraciju *Europski prostor visokog obrazovanja*, poznata pod nazivom *Bolonjska deklaracija*, u kojoj su potvrđena opća načela *Sorbonske deklaracije* a ministri se obvezuju da će uskladiti politiku tako da tijekom prvoga desetljeća trećega milenija omoguće uspostavu europskoga prostora visokoga obrazovanja:

- *Prihvatanje sustava lako prepoznatljivih i usporedivih stupnjeva i uvođenje suplementa (dodatka) diplomi (Diploma Supplement), kako bi se promicalo zapošljavanje europskih građana i međunarodna konkurentnost europskog sustava visokog obrazovanja;*
- *Prihvatanje sustava temeljenog na dvama glavnim ciklusima, dodiplomskom i postdiplomskom; Pristup drugom ciklusu zahtije-*

¹ Potpisnici: Austrija, Belgija (francuska zajednica), Belgija (flamanska zajednica), Bugarska, Češka Republika, Danska, Estonija, Finska, Francuska, Njemačka, Grčka, Mađarska, Island, Irska, Italija, Letonija, Litva, Luksemburg, Malta, Nizozemska, Norveška, Poljska, Portugal, Rumunjska, Slovačka Republika, Slovenija, Španjolska, Švedska, Švicarska, Velika Britanija.

va uspješno završen prvi ciklus studija koji mora trajati najmanje tri godine; Stupanj postignut nakon tri godine smatra se potrebnim stupnjem kvalifikacije na europskom tržištu rada; Drugi ciklus vodit će k magisteriju i/ili doktoratu, kao što je to slučaj u mnogim europskim zemljama;

– Uvođenje bodovnog sustava, kao što je ECTS, kao prikladnog sredstva u promicanju najšire razmjene studenata; Bodovi se mogu postizati i izvan visokoškolskog obrazovanja, uključujući i cjeloživotno učenje, pod uvjetom da ih prizna sveučilište koje prihvaća studenta;

– Promicanje mobilnosti prevladavanjem zapreka slobodnom kretanju, posebice: studentima dati priliku za učenje, omogućiti im pristup studiju i relevantnim službama; nastavnicima, istraživačima i administrativnom osoblju: priznati i valorizirati vrijeme koje su proveli u Europi istražujući, predajući ili učeći, bez prejudiciranja njihovih statutarnih prava;

– Promicanje europske suradnje u osiguravanju kvalitete u cilju razvijanja usporedivih kriterija i metodologija;

– Promicanje potrebne europske dimenzije u visokom školstvu, posebice u razvoju nastavnih programa, međuinstitucionalnoj suradnji, shemama mobilnosti i integriranih programa studija, obuke i istraživanja.²

Republika je Hrvatska Bolonjsku deklaraciju potpisala 2001. god. na Ministarskoj konferenciji u Pragu i time se obvezala uskladiti svoj visokoškolski sustav s EHEA (*European Higher Education Area – Europski prostor visoke naobrazbe*). To usklađivanje podrazumijeva:

- a) Prihvaćanje sustava lako prepoznatljivih akademskih i stručnih stupnjeva te uvođenje dodatka diplomi (*diploma supplement*);
- b) Prihvaćanje jedinstvenoga sustava triju ciklusa studiranja: preddiplomskoga, diplomskoga i poslijediplomskoga (specijalističkoga i doktorskoga);
- c) Uvođenje bodovnog sustava (ECTS);
- d) Promicanje mobilnosti i prevladavanja zapreka slobodnom kretanju studenata i nastavnika.

Nakon izrade novih programa, prilagođenih bolonjskom procesu i dobivanja dopusnica Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa, u akademskoj godini 2005.-2006. u Hrvatskoj je počelo izvođenje preddiplomskih, diplomskih i poslijediplomskih studija. U rujnu 2003. Sveta je Stolica u Berlinu potpisala Bolonjsku deklaraciju. Velika reforma viso-

² Prijevod teksta iz *Bolonjske deklaracije*.

koškolskoga obrazovanja u Europi, nazvana *bolonjski proces* trebala bi biti provedena do 2010. god.

Europski sustav prijenosa bodova (ECTS)

Prema *bolonjskom procesu* i novoj reformi visokoobrazovnoga sustava, studenti moraju biti u središtu pozornosti. Bodovnim sustavom nastoji se odrediti i uskladiti radno opterećenje koje je potrebno “*prosječnom studentu*” za svladavanje gradiva pojedinoga predmeta, za razliku od dosadašnje prakse u kojoj je naglasak stavljan na broj sati predavanja. Bodovni sustav, poznat pod skraćenicom ECTS (*European Credit Transfer System – Europski sustav prijenosa bodova*), važan je element *bolonjskog procesa*. Odmah nakon potpisivanja *Bolonjske deklaracije*, 1989. god., na 144 sveučilišta iz zemalja Europske zajednice, otpočeo je projekt s ciljem pronalaženja sustava za međusobno priznavanje akademskih diploma. Svrha je sustava da se svaki oblik nastave boduje, ispituje i ocjenjuje, što omogućuje lako prepoznavanje studijskih programa a studentima lakši upis i odabir izbornih predmeta i pokretljivost tijekom studija. Nakon uspješno položenoga ispita uz ocjenu se pribrajaju i bodovi, odnosno trud (vrijeme) koje je studen utrošio u svladavanju gradiva. Važno je napomenuti da bodovi ne zamjenjuju ocjenu, oni su samo pokazatelj opterećenja. Ocjene i dalje ostaju pokazatelj znanja a bodovi uloženoga napora. Načelno je prihvaćeno da jedna akademska godina nosi 60 ECTS-a (semestar 30 ECTS-a), a bodove student, osim na svom matičnom učilištu, može skupljati na različitim učilištima. Boduje se cjelokupni studentski rad a bodovi se mogu prenijeti na drugo sveučilište u zemlji i inozemstvu.

Nakon uspješno završenoga studija studenti, uz diplomu, dobivaju i poseban *Dodatak diplomi (Diploma Supplement)*, u kojem je su navedeni svi položeni predmeti i njihova ECTS bodovna vrijednost. Vrijednost ECTS boda, kao mjera opterećenja studenta, izračunava se na temelju ukupnoga broja *radnih sati* jedne akademske godine. Uz pretpostavku punoga radnog angažmana (8 sati rada dnevno) i trajanja akademske godine od 44 tjedna, jedan ECTS bod ima 30 sati studijskog opterećenja. Izračun je prilično jednostavan: 44 radna tjedna pomnožena s 40 radnih sati tjedno (5x8) iznosi 1760 radnih sati u semestru, podijeljeno s 60 ECTS u jednoj akademskoj godini ispada da je jedan ECTS bod jednako 29 sati radnog opterećenja, što je i prihvaćena vrijednost ECTS-a u Hrvatskoj. U svim europskim zemljama nije točno određeno koliko tjedana traje jedna akademska godina zato je i različit broj sati koji čini jedan ECTS bod. Akademska je godina mjerilo a ovisno koliko tjedana traje, različit je odnos ECTS boda i radnih sati, a on se u pojedinim europskim zemljama kreće

od minimalnih 25 sati u Austriji i Malti, pa do 30 ECTS u Švicarskoj. U Hrvatskoj vrijednost jedan ECTS boda je 29 sati radnoga opterećenja. Kod određivanja studijskoga opterećenja ili ECTS-a, pojedinoga predmeta, potrebno je uzimati u obzir vrijeme potrebno za nastavu, studiranje literature, praktične vježbe (pisani radovi, seminari i slično), potrebne da bi student uspješno svladao gradivo i položio ispit. Treba primijetiti i nekoliko problema vezanih uz određivanje vrijednosti ECTS-a. Vrlo je teško, primjerice, odrediti značenje sintagme “prosječni student” i izračunati koliko je takvom studentu potrebno da svlada predviđeno gradivo pojedinoga predmeta. Stoga ECTS nikako nije precizna mjera nego “procjena” potrebnih sati koja je nužna da student svlada predviđeno gradivo. Problematičan je i izračun vrijednosti ECTS-a za pojedini predmet unutar studijskoga programa u kojem ukupno opterećene za sve predmete u semestru ne smiju prelaziti 30 ECTS-a, odnosno 60 za akademsku godinu i 180 za cjelokupni trogodišnji studij. U dodjeli broja ECTS-a za pojedini predmet potrebno je uzimati u obzir važnost predmeta u strukturi studija (primjerice, pripada li u glavne, obvezne ili izborne, ili se radi o seminarima i vježbama), opširnost građe i potrebno vrijeme da se ona nauči za ispit. Teškoća se pojavljuje i kada je potrebno, unutar jednoga predmeta, procijeniti koliko je sati (opterećenja) potrebno za različite vrste rada: čitanje, učenje, pisanje, vježbe i slično. Ovisno o vrsti studija razlikuje se i način izračuna ECTS-a. Evo primjer izračuna studijskoga opterećenja za 1 ECTS bod za predmete humanističkih znanosti (filozofije i teologije). U predmetima humanističkih struka studijsko se opterećenje sastoji od prisustvovanja predavanjima, pisanju seminarskih radova, čitanje i učenje stručne literature. Prema ovoj raspodjeli opterećenja, ako se ono izrazi u ECTS bodovima (prema načelu da je 1 ECTS bod = 30 /29/ sati rada), onda bi 1 ECTS bod približno odgovarao sljedećem studijskom opterećenju:

- a) 30 sati slušanja i bilježenja na nastavi (predavanju);
- b) jedan seminarski rad od 7 stranica (pod pretpostavkom da je za pisanje jedne kartice teksta, 1800 slovnih znakova, potrebno 4 sata rada);
- c) čitanje 300 stranica i 450 lakšeg teksta stručne literature (1 sat za 10 stranica težega i 1 sat za 15 stranica lakšega teksta);
- d) učenje stručne literature oko 180 stranica težega i 240 lakšega teksta (1 sat za 6,25 stranica težega i 1 sat za 7,8 lakšega teksta).

Smatram da je bit bolonjske reforme visokoga školstva upravo u pravilnom određivanju bodovnoga opterećenja i njegove dosljedne provedbe, jer tako student postaje središte obrazovnoga procesa a uloženi napor u svladavanju gradiva osiguravao uspješnost studiranja i završetka studija.

Bolonjski proces i crkvena učilišta

Osnovna načela tzv. *Bolonjske deklaracije*, koji se nalaze u spomenutom dokumentu "Magna Charta Universitatum", prihvatila je i Sveta Stolica potpisavši *Deklaraciju* u Berlinu 2003. god. *Kongregacija za katolički odgoj* izdala je više pisama i okružnica (barem 5) u kojima se donose informacije o *bolonjskom procesu* i normativne upute što i kako činiti u prilagodbi programa na crkvenim učilištima. Ovdje ću donijeti samo osnovne napomene iz navedenih pisama.

U pismu od 3. ožujka 2004., str. 5. upućeno velikim kancelarima, rektorima i dekanima, *Kongregacija za katolički odgoj* upozorava sve odgovorne za crkvena učilišta da će ih obavještavati o koracima koje će trebati poduzeti u prilagodbi zahtjevima bolonjskoga procesa kojeg je prihvatila i Sveta Stolica, napominjući da crkveni fakulteti moraju raditi u skladu Apostolske konstitucije *Sapientia christiana*. "Sigurni smo da će prihvatanje *Bolonjske deklaracije*, o čemu je odlučila Sveta Stolica nakon širokog i ozbiljnog vrednovanja, omogućiti crkvenim fakultetima da će moći dalje kvalificirati vlastito akademsko i kulturno služenje kako unutar crkvene zajednice tako u kontekstu civilnog društva" (Pismo 3. ožujka 2004., str. 5).

Nakon potpisivanja *Bolonjske deklaracije* (2003. u Berlinu), *Kongregacija za katolički odgoj* osnovala je posebnu *Komisiju* koja će preporučivati što crkvena učilišta moraju činiti u ostvarivanju ciljeva koje su postavili ministri pojedinih zemalja. Praćenje postupka povjereno je *Bologna Followup Group (BFUG)*, čiji je član i Sveta Stolica.

Lettera Circolare n. 2, od 28. kolovoza 2004. U tom se pismu određuje što pojedinim crkvenim učilištima moraju učiniti u prilagodbi bolonjskom procesu:

a. Od 2005. studentima se izdaje dodatak diplomi (*Diploma supplement*) i podatci o stečenim postignutim ECTS bodovima. Do 2010. sve ustanove moraju uvesti bodovni sustav, a preporuča se da to bude što prije.

b. Daju se upute s obzirom na *bodovni sustav* govori se o njegovu značenju i daju konkretne upute.

c. Govori se o praćenju kvalitete studija.

Uz pismo pridodani su i drugi materijali osobito o sastavljanju dokumenata na kraju studija posebno *Dodatak diplomi (Diploma supplement)* a kao ogledni primjerak priložena je *Supplemento all diploma – Diploma supplement*, sveučilišta Salesianum (Università Pontificia Salesiana).

Lettera Circolare n. 3, od 12. lipnja 2005. govori o onome što je trebalo učiniti od 2006. god. a među ostalim se ističe:

a. Od ak. god. 2005.-2006. na svim crkvenim fakultetima trebalo bi uvesti kompatibilni sustav bodova (ECTS) i uvesti Dodatak diplomi (*Diploma supplement*).

b. Sustav vrednovanja kvalitete.

c. Posebna se preporuka odnosi na primjenu trostupanjskog ciklusa na teološkim fakultetima, čemu odgovara i tri akademska stupnja (sukladno bolonjskom procesu). Radi se o strogoj primjeni kanonskih propisa (usp. Artt. 46-50 i 66-74 Const. Aposto. *Sapientia christiana*), prema kojem je predviđeno da studij teologije traje pet godina (uključno i dvije godine filozofije).

Lettera Circolare n. 4. od 30. kolovoza 2006., ima tri dijela. U prvom se dijelu daju normativne napomene, u drugom informacije, u trećem zahtjevi Kongregacije za prikupljanjem informacija potrebnih za daljnje postupanje u *bolonjskom procesu*.

Norme:

a. Pristajanje Svete Stolice uz *bolonjski proces* nikako ne znači da prestaju ovlasti Kongregacije prema sveučilištima i fakultetima koji o njoj ovise.

b. U fazi prilagodbe i usklađivanja ostaju na snazi norme iz Apostolske Konstitucije *Sapientia christiana*.

c. Kongregacija će, u suradnji s nadležnim vlastima, određivati posebne oblike primjene *bolonjskog procesa*.

Informacije:

a. daju se informacije o sudjelovanju *povjerenstva* na različitim forumima gdje se raspravljalo o *bolonjskom procesu* i nastojanjima Kongregacije.

Zahtjevi Kongregacije za katolički odgoj:

a. *Qualifications Framework* – od 2007. sve su potpisnice *bolonjskog procesa* morale dati prijedlog stručnih naziva onih koji završavaju studij, crkveni fakulteti će se ravnati prema odredbama *Sapientia christiana*. Na kongregaciju je trebalo poslati prijedloge do 20. prosinca 2006.

b. Promicanje kvalitete i akreditacije – Kongregacija će dati posebne naputke

c. Uvođenje *Diploma supplement* i *ECTS*.

Lettera Circolare n. 5. od 20. prosinca 2007. U ovom se pismu govori o daljnjem razvoju *bolonjskog procesa*, povezano osobito sa sadržajem okružnih pisama br. 4 i 2 i o onome što sve crkvene visokoškolske institucije moraju primijeniti u narednim mjesecima.

Ono što treba učiniti u sljedećim mjesecima:

a. potvrditi da se provodi, sukladno prethodnim *okružnim pismima*, ECTS sustav i *Diploma Supplement* (dvojezično).

b. Stvaranje banke podataka – trebalo je ispuniti obrazac i poslati u Rim.

c. Promicanje kvalitete.

Napominjem, koliko je barem meni poznato, Kongregacija nije iz-

dala nove upute, a moj je dojam da mnoga crkvena učilišta nisu daleko odmakla u praktičnom provođenju *bolonjskoga procesa*.

Filozofsko-teološki studij

Nakon što je Hrvatski sabor proglasio *Zakon o znanstvenoj djelatnosti i visokom obrazovanju* (23. srpnja 2003.) sve su visoko-školske ustanove u Hrvatskoj morale prilagoditi svoje nastavne programe po načelima *bolonjskog procesa* i dobiti *dopusnice* nadležnoga ministarstva za izvođenje nastave. Sukladno Zakonu svoje su nastavne programe prilagodili i svi crkveni fakulteti u Hrvatskoj; tri teološka: u Zagrebu, Splitu i Đakovu, te jedan filozofski: Filozofski fakultet Družbe Isusove u Zagrebu. Na *Filozofskom fakultetu Družbe Isusove* u Zagrebu uveden je trodijelni sustav: *preddiplomski*, *diplomski* i *poslijediplomski studij* (3+2+3), tako da se na preddiplomskom studiju može studirati *filozofija i religijske znanosti* kao dvopredmetni i *filozofija* kao jednopredmetni studij. Diplomski i poslijediplomski su jednopredmetni studiji. Na teološkim fakultetima u Hrvatskoj prihvaćen je integrirani petogodišnji studij teologije (diplomski) i trogodišnji poslijediplomski studij (5+3). Integralni petogodišnji studij teologije u skladu je s naputcima Kongregacije za katolički odgoj i prikladan je za studente bogoslove koji se pripremaju za svećenike i one koji se žele “profesionalno” baviti teologijom. Smatram, međutim, da takav integrirani petogodišnji studij nije najprikladniji za studente (laike), osobito ako se ne spremaju za predavanje vjeronauka (katehezu, za koji postoji studij katehetike kao preddiplomski diplomski i poslijediplomski /3+2+3/). Razlog tomu vidim u otežanoj *pokretljivosti* studenata, što je jedan od ciljeva *bolonjske reforme*. Integralni studij teologije priječi da student završi temeljni studij u jednoj struci (primjerice u teologiji) i nastavi diplomski studij u drugoj struci (primjerice novinarstvu) ili da netko s preddiplomskoga studija drugih struka nastavi diplomski i poslijediplomski studij iz teologije.

Kao prilog razmišljanju o mogućnosti uvođenja trogodišnjega preddiplomskog filozofsko-teološkog studija donosim prijedlog plana filozofskih i teoloških predmeta, broj sati i ECTS bodova u pojedinim godinama. U prvoj godini bio bi veći naglasak na filozofskim predmetima, u drugoj podjednako a u trećoj godini veći naglasak na teološkim predmetima.

Prva godina

Filozofija

	Sati ECTS	
Uvod u filozofiju	2	3
Uvod u znan. rad	1+1	2
Logika	3+1	5
Filozofija spoznaje	4+2	6
Metafizika (Ontol.)	4+2	6
Uvod u sociologiju	2	3
Uvod u psihologiju	2	3
Pov. ant. filozofije	3+2	5
Latinski jezik I.	1+1	2
Izborni predmeti		5

Ukupno ECTS bodova 40

Teologija

	Sati ECTS	
Uvod u teologiju	2	3
Uvod u Bibliju	2	3
Biblijska arheol.	1	2
Bog objave	4	6
Uvod u ST	2	3
Uvod u NZ	2	3

Ukupno ECTS bodova 20

Druga godina

Filozofija

	Sati	ECTS
Filozofska antropologija	4+2	6
Filozofija o Bogu (Teodiceja)	4+2	6
Povijest srednjovjekovne filozofije	3+2	5
Indijska filozofija	2	3
Latinski jezik II.	1+1	2
Seminar	2	3
Izborni predmeti		5

Ukupno ECTS bodova 30

Teologija

	Sati ECTS	
Crkva Kristova	4	6
Sakramenti	4	6
Povijest kršćanstva	4	6

Uvod u CIC	2	3
Patrologija	3	3
Egzegeza NZ	2	3
Egzegeza SZ	2	3
Ukupno ECTS bodova 30		

Treća godina

Filozofija

	Sati ECTS	
Etika	3+1	5
Fil. prirode (Kozmologija)	3+1	4
Povijest fil. nov. vijeka	3+1	4
Povijest suvremene fil.	3+1	4
Estetika	2	3
Ukupno ECTS bodova 20		

Teologija

	Sati ECTS	
Povijest dogmi	2	3
Otajstvo troj. Boga	4+2	6
Osnove moralne teologije	4+2	6
Kristologija	3+1	4
Kršćanska antropologija	4	5
Egzegeza NZ	6	8
Socijalni nauk Crkve	2	3
Izborni predmeti		5
Ukupno ECTS bodova 40		

Umjesto zaključka

Bolonjska reforma visoko-školskoga obrazovnog sustava dobro je zamišljena, korisna i za filozofsko-teološki studij, no teško je provediva u kratkom vremenu. Pozitivni državni zakoni i odredbe Kongregacije za katolički odgoj zahtijevaju prilagodbu studijskih programa na crkvenim učilištima i to je pogodna prilika za preispitivanje i osuvremenjenje studijskih programa i načina njihova izvođenje. Smatram da je ovo i prilika da se ponude i novi oblici filozofsko-teološke naobrazbe, stoga držim korisnim predložiti barem ogledni primjer trogodišnjega dvopredmetnog preddiplomskog studija filozofije i teologije, kojega bi trebalo još doraditi i analizirati prije nego bi se prišlo detaljnoj razradi konačnoga plana i programa. Evo samo nekoliko napomena zašto smatram da bi bilo vrlo korisno imati jedan

ovakav ili sličan trogodišnji, dvopredmetni studij filozofije i teologije:

Takav bi studij omogućio studentima (laicima) dobru osnovnu filozofsko-teološku naobrazbu.

Trogodišnji filozofsko-teološki studij osigurao bi prvu sveučilišnu ispravu (u Hrvatskoj – *sveučilišni prvostupnik*), što bi im omogućilo lakši pronalazak posla ili nastavak studija u društvenom ili humanističkom području (primjerice: filozofije, teologije, katehetike, religijskih znanosti, novinarstva, povijesti...).

Crkveni bi fakulteti lakše dolazili do brojnijih i kvalitetnijih studenata.

Izbjegla bi se opasnost od prekobrojnosti diplomiranih teologa (po novom *magistara teologije*), koji će sve teže nalaziti posao, jer kada se popune radna mjesta kateheta u obrazovnom sustavu (uglavnom mladim ljudima), u sljedećih tridesetak godina novodiplomirani će teško dolaziti do zaposlenja.

Smatram da je *bolonjski proces* načelno izvrsno zamišljen i kada bi se dosljedno proveo, istinski bi se reformirala visoka naobrazba. Reforma je, međutim, vrlo zahtjevna s obzirom na preustroj studijskih programa, angažiranost nastavnika i potrebnih materijalnih uvjeta. Većina studijskih programa uglavnom su ostali isti, napravljene su “kozmetičke” promjene ili, kako netko reče, načinjena je samo “perestrojka” među predmetima i profesorima. Profesori bi morali raditi s manjim grupama studenata, što bi zahtijevalo veliko povećanje nastavnika kojih jednostavno nema na tržištu rada. Veliki problem predstavlja i financiranje novoga načina studiranja, osobito za tzv. “zemlje u razvoju” i u ovo vrijeme gospodarske krize.

Prilagodba *bolonjskom procesu* nije veliki problem za crkvena učilišta, zato što su mnogi elementi reforme svojevrsan povratak kršćanskoj tradiciji visokoškolske naobrazbe i načelima koja su sadržana u *Sapientia christiana*.